

80 שנה להקמת הפלמ"ח

הפלמ"ח ו-8200 : ראשית ההאזנה הטקטית כסיוע לכוחות הלוחמים

יוסי דגן – מרץ 2021

רקע

הצורך במודיעין תקשורת כסיוע ישיר לכוחות הלוחמים (או במינוח המקובל: האזנה טקטית) במלחמת העצמאות הובן עוד מראשית המלחמה: בסיכום על הקמת שרות ההאזנה בין יגאל ידן ואיסר בארי ראש הש"י ב-14 במאי 1948 הוחלט על הקמת 5-6 תחנות האזנה ליד קציני הש"י המרחביים לשרות ישיר של מטות החטיבות והמבצעים. מעט מאוחר יותר התקן הראשון של ש.מ.2 ב-20 אוגוסט 1948 כלל קבוצת שדה המונה מפקד ו-5 חוליות עם 13 חיילים¹.

היו אכן תחנות בודדות כאלו שפעלו במסגרת הש"י, אך הפלמ"ח הוא זה שהביא את התרומה החשובה בהתפתחות ההאזנה הטקטית של צה"ל בראשיתו: חוליות האזנה הוקמו במסגרתו ופעלו בצמוד לשלוש חטיבות הפלמ"ח (הראל, נגב ויפתח) במלחמת העצמאות כבר עם קום המדינה. בכך הפלמ"ח הקדים את תפיסת סיוע הסיגינט הטקטי הצמוד והמייד לדרג הלוחם – תפיסה שחוזקה שוב בהמשך.

הפלמ"ח ככוח לוחם איכותי של הישוב נודע עוד מראשיתו במסורת הסיור והחדירה לעומק שטח האויב לאיסוף מודיעין. לסיור הרגלי האווירי ולהסתערבות היה מקום מרכזי בזהותו ובמסורתו של הפלמ"ח, ובכך הפלמ"ח היה חלוץ באיסוף מודיעין מן השטח לתכנון פעולותיו². מודיעין התקשורת לא היה חלק מהווייתו של הפלמ"ח מסיבות שונות: אי הבנת הנושא בכללותו, טלפונים לא היו אז בשטח, ניצני תקשורת אלחוט ערבית הופיעו רק בתחילת 1948, חוסר בציוד וידע מתאימים וההתבססות על מודיעים ערבים ובריטים. תפקיד הקמ"ן היה אז חדש ביחידות ההגנה (עד אז היה מוכר המושג "קצין סיירים" ברמת המטה הכללי המחוז ומטה הפלמ"ח), והצורך בממלאי תפקיד זה לאיוש בכל אחת מהחטיבות ההגנה והפלמ"ח הביא לפתיחת קורס קמ"נים מזרח שהחל ב-20 בפברואר 1948 בפיקודו של זרובבל (צ'יפאף) ארבל (ורמל), שתוכניתו לא נגעה כלל בתחום מודיעין התקשורת.

תרומתו זו של הפלמ"ח התבססה על ההיכרות שחוו מפקדים בפלמ"ח עם מודיעין התקשורת קודם למלחמת העצמאות, ויוזמיה היו זרובבל ארבל ומרדכי בן-צור (בינצ'בסקי) שמימשו זאת במסגרת שאיפתו של הפלמ"ח ליכולת פעולה עצמאית של חטיבותיו. יוזמה זו נמשכה והתפתחה גם לאחר פירוק הפלמ"ח עם שילוב חוליות ההאזנה בש.מ.2 (יחידת ההאזנה המרכזית שממנה התפתחה יחידה 8200). החוליות פעלו בעיקר בחזית הדרום (חזית ד') – שבה יוצאי מטה הפלמ"ח ובראשם מפקדו, יגאל אלון, ורוב החטיבות הלוחמות היוו מרכיב עיקרי, והן היו גורם איסוף חשוב ביותר במבצעי צה"ל במבצעים המאוחרים של מלחמת העצמאות בדרום (מבצעי יואב, חורב ועובדה).

הערה: המאמר הוא נוסח מצומצם של מאמר שנכתב לרגל יובל ה-80 לייסוד הפלמ"ח בפרסום פנימי. הוא מבוסס על מקורות גלויים.

¹ סיכום פגישה בין איסר בארי ליגאל ידן – מאתי לידן 14.5.48 2169/50/75 וכן: שלמה שמיר, תקן מס' 25/48 שרות מודיעין שנכנס לתוקפו מיום 1.8.48.

² ראה: יצחק רבין, מחלקת המבצעים של המטה, ספר הפלמ"ח, כרך שני, עמ' 734-736, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשט"ז

הפלמ"ח מגלה את מודיעין התקשורת

היכרותם של מפקדים בפלמ"ח עם מודיעין התקשורת קדמה לפרוץ מלחמת העצמאות. יעידו על כך שלושה קרבות חשובים בהשתתפות הפלמ"ח שאירעו כולם בסמוך – באפריל 1948:

קרב משמר העמק

בקרב משמר העמק (4-14 באפריל 1948) כוחות צבא ההצלה הערבי בפיקוד פאוזי קאוקג'י ניסה לכבוש את הישוב, לנתק את הציר לחיפה, להתקדם בעמק יזרעאל ולצור על חיפה. עם התפתחות הקרב המגינים תוגברו על ידי הגדוד הראשון של הפלמ"ח בפיקודו של דן לנר וכוחות נוספים. הקרב לכל אורכו לווה בהאזנה לאויב ולכוחותיו ממרכזית עפולה שהיתה צומת קשר בין ערי השומרון (שכם, ג'נין, טול כרם) לגליל. ההאזנה ממרכזית עפולה סיפקה מידע רב על כל שלבי הקרב, ניתנה בה עדיפות לשיחות מפקדים ובמיוחד לקאוקג'י עצמו כמפקד המערכה, אך לא פחות גם לשיחות אזרחיות בערים ג'נין, שכם, טול כרם ונצרת שסיפקו מידע רב על האווירה השמועות ומידע מלווה, וכמובן שיחות בין מרכזנים שקבלו ראשונים את הידיעות מן החזית. על בסיס המידע מההאזנה שהתקבל מהש"י תיאמו יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח ויצחק שדה את ניהול המערכה, סייעו למג"ד דן לנר על פיה, והקרב הסתיים בתבוסה מוחלטת של צבא ההצלה.

גם משה מן, מפקד "גולני" שהיתה אז חטיבה מרחבית שאך זה קמה עם מפקדתו בקיבוץ שריד, העיד כי התקבלו ידיעות רבות על המתרחש כולל ידיעות האזנה רבות מיחידת ההאזנה בעפולה³.

קרבות הדרך לירושלים

באותה עת במקביל התחולל מבצע נחשון (15-5 באפריל 1948) לפריצת הדרך לירושלים. לאחר כישלון השימוש בשיירות מאובטחות לפריצת המצור על העיר וסביבותיה, הוחלט על מעבר לתפיסה המבוססת על ריכוז כוחות גדולים ותפיסת צירים ושטחים שולטים באופן קבוע. מבצע נחשון היה הראשון ביישום תפיסה זו, שבה הופעל לראשונה כוח בסדר גודל חטיבתי. היוזמה עברה לצד הישוב והמבצע היה לנקודת המפנה במלחמה. במבצע השתתף הגדוד הרביעי של הפלמ"ח בפיקוד יוסף טבנקין בגזרה שבין שער הגיא לקריית ענבים שבה גם רוכז הגדוד, והוא נשא בעיקר הלחימה הקשה לכיבוש הקסטל וקולוניה בקרבת ירושלים. המבצע הוכן במהירות, ולקמ"ן המבצע מונה זרובבל ארבל ששרת כקצין מודיעין במטה הפלמ"ח לאחר סיום קורס הקמ"נים שעליו פיקד. המודיעין המקדים למבצע היה מועט, אך במהלכו ההאזנה סיפקה בין היתר מידע מקדים על ההתקפה הערבית על הקסטל ודיווחה על האנדרלמוסיה הרבה ששררה בצד הערבי בעקבות נפילת מפקד בכיר שזהותו נשמרה בחשאי וזוהה בהמשך היום כעבד אלקאדר אלחסייני, מפקד גזרת ירושלים של צבא הג'יהאד הקדוש שהיה מפקד ערבי נערץ.

על פי עדותו של יצחק נבון⁴, נשיא המדינה החמישי שהיה מפקד הש"י הערבי בירושלים בתקופה זו, שררה אז אי הבנה ביחס לתרומתו המכרעת האפשרית של המודיעין ולמיקוד מאמצי האזנה כסיוע למבצעים. החריג היחיד היה זרובבל ארבל קמ"ן מטה נחשון, ובהמשך קמ"ן חטיבת "הראל" של הפלמ"ח. ארבל היה בקשר עם שרות הידיעות (הש"י) של ההגנה, התעניין במודיעין התקשורת ואסף מידע שהצטבר לקראת מבצעים. מידע זה נאסף ב"ארנבת" - בסיס ההאזנה העיקרי בירושלים ששכן במרתף בנין הסוכנות אשר חלש באמצעות האזנות לטלפונים על כל הנעשה בעיר וסביבותיה.

³ עמירם אזוב, **משמר העמק לא תיפול**, הוצאת דביר, 2013, עמ' 118, והערות 3 ו-12 עמ' 297 עפ"י ראיון שערך אורי מילשטיין עם משה מן ב-1979, ארכיון יד טבנקין.

⁴ יצחק נבון, **ירושלים – עיונים במערכה על העיר במלחמת העצמאות**, ניר מן ואיתמר רדאי (עורכים), ע"מ 20-21

קרב סן סימון

קרב סן סימון בקטמון בירושלים במסגרת מבצע "יבוס" (27-30 באפריל 1948) הוא אחד מקרבות המורשת החשובים של צה"ל. בקרב זה של כוחות מגדוד 4 של חטיבת הפלמ"ח הראל (המח"ט יצחק רבין והמג"ד יוסף טבנקין) כבשו את המנזר ששלט על שכונת קטמון, אך נכנסו לקרב מורכב עם כוח ערבי חזק שהקיף אותם. בכוחותיו האחרונים הכוח עמד לסגת תוך פיצוץ המנזר על הפצועים שלא ניתן היה לפנותם, אך ידיעות מההאזנה של הש"י על שבירת הכוח הערבי ונטישת מפקדו הועברו למג"ד יוסף טבנקין שהעבירם לכוח הנצור שהחזיק מעמד ולא נסוג ובכך הביא לשבירת הכוח הערבי. מקרים אלו מעידים על ההיכרות עם מודיעין התקשורת של בכירי הפלמ"ח ויכולתו לסייע לכוחות הלוחמים באופן ישיר ואף להביא להכרעה בקרבות.

הפלמ"ח מקים לעצמו חוליות האזנה טקטית

היכרות זו של הנושא הביאה לצעד הבא: הקמת חוליות האזנה צמודות לשלוש חטיבות הפלמ"ח (הראל, יפתח והנגב). יוזם המהלך היה זרובבל ארבל, כעת כקמ"ן חטיבת הפלמ"ח הראל, שהטיל את המשימה על עוזרו מרדכי (מוטקה) בן צור (בינצ'בסקי) שחזר מעיראק כשליח הפלמ"ח להקמת סניף של ההגנה בקרב הנוער היהודי, מונה כעוזרו, נפצע בסיוור בשער בגיא והיה פנוי למשימה.

ליוזמתו של ארבל הביא צרוף מספר גורמים: היכרותו המוקדמת עם התחום באמצעות הקשר עם הש"י, קליטה של תקשורת אלחוט בערבית במכשירי הקשר של החטיבה בקרית ענבים, סרט על האזנה בריטית לגרמנים במלחמת העולם השנייה שאותו ראה, נוכחותו של בן צור וכנראה גם השאיפה של הפלמ"ח לפני פירוקו לשמור על עצמאות מבצעית עם מטה נפרד.

להלן תיאור הדברים על ידי ארבל⁵:

"אנחנו לראשונה התחלנו בהאזנה. האזנה היתה כבר במטה הכללי אבל זה היה כל כך סודי שלנו אסור היה לדעת שיש דבר כזה, ואינפורמציה שהם קבלו היתה בדרך כלל ברמה מטכ"לית. יכול להיות שהם האזינו לשיחות מירדן למצרים, דברים ברמות כאלה. אבל אני החלטתי להקים אצלנו יחידת האזנה, בלי קשר איתם ובלו ידיעה בכלל שיש להם ידעתי משהו. זה היה בתקופה הזו. באחד הימים אני זוכר היינו באיזה השתלמות בת"א של בטחון שדה ושם הראו לנו מה לא צריך לעשות. הראו לנו... איך יחידת האזנה גרמנית עובדת בחזית ומקשיבה לשיחות בין יחידות אנגליות ועל סמך זה הגיעו למיקום של סוללות התותחים... אני ראיתי את זה וביחד איתי היה אז מוטקה בן צור שהוא הגיע אז מעיראק... ושלחו אותו אלי בתור עוזר... אמרתי לו תשמע תאסוף לך מהעיראקים שלך כמה שאתה יכול שיהיו מאזינים... מכשירים תשבור את הראש, לך מצא, תגרד מאיפה שתגרד. זה היתה מין תקופה כזו דמדומים, עוד לא היה כל כך סדר אפשר היה להחרים פה ולהחרים שם... אחרי כמה ימים הוא הביא מכשירים... גייס חבר'ה עיראקים שהוא הכיר והקימו יחידת האזנה.

בהמשך דבריו התייחס ארבל לתרומה המשמעותית מאוחר יותר של חוליות ההאזנה במבצע "יואב" שבו כבר שמש כקמ"ן חזית ד' (דרום):

יחידת האזנה הזו נתנה לנו אינפורמציה שלא תסולא בפז. יכולנו לעשות מיפוי של היחידות והשמות שלהן איפה הן נמצאות או האם הגיעה יחידה חדשה לחזית. שמענו את כל השיחות בין מפקד כיס פאלוג'ה סייד שהא לבין המפקדה שלו.... "

מרדכי (מוטקה) בן צור (פינצ'בסקי) שקבל את המשימה מזרובבל ארבל היה פנוי אליה ביוני 1948 לאחר שנפצע בגבו במהלך סיוור באזור שער הגיא בניסיון סיוע לקרב בלטרון. בן צור איתר דוברי ערבית מתאימים בחטיבות הפלמ"ח, וגייס במהרה כ-30 איש לחוליות ההאזנה שהחלו לפעול במבצע "דני" שהתחולל ב-18-10 ביולי.

⁵ זרובבל ארבל, בית יגאל אלון, נושא: לוחמים 1986 עמ' 47-48

מקלטי האזנה הושגו על ידיו בקושי רב בעיקר מצידו שלל אזרחי שנתפס, כי ש.מ.2, יחידת ההאזנה המטכ"לית ומפקדה מרדכי ורצמן הקדימה אותו ברכישתם.

להלן תיאורו של מרדכי בן צור⁶:

"עוד בקרית ענבים אמר לי זרובבל כי החברה המבינים קצת ערבית שומעים את הערבים מדברים בשפה גלויה באלחוט. הוא המליץ בפני שאני אארגן כמה אנשים, שישבו ויאזינו למה שמתרחש באויר. התחלנו בזאת עוד שם בקרית ענבים. אח"כ עם מבצע "דני" וההעברה לחזית הדרום עם יגאל אלון, הטילו עלי לארגן חוליות האזנה, אחת לכל חטיבה של הפלמ"ח. היו אז שלוש חטיבות: יפתח, הראל והנגב. הסתובבתי בחטיבות וכל מי שהיתה לו חזות מזרחית פניתי אליו בערבית ולפי התשובה ידעתי מאין בא ולמה יהיה מסוגל (בערבית). תוך זמן מה היו לנו כ-30 איש עבור חוליות ההאזנה החטיבתיות. הוטל עלי גם להשיג מכשירי האזנה. באותם ימים מכשירי הקליטה היחידים עם תדרים נמוכים היו מכשירים שנקראו הליקרפטר בתוך ארגז פח מאורך צר וארוך. חיפשתי מכשירים מסוג זה בחנויות השוק החופשי והגעתי אל מהנדס בסין שהיה סוכן של י.ב.מ. האיש אמר שיהודי אחד בשם מרדכי ורצמן היה אצלו וקנה ממנו את כולם. התקשרתי למרדכי אבל בשל הסודיות הרבה שהיתה נהוגה אז הוא סרב לגלות לי במה מדובר. הסברתי לו שאני עוסק באותו ענין מטעם הפלמ"ח וכי יש ברשותי כבר כ-30 מאזינים לרשתות אלחוט דיבור עבור יחידות השדה. אז עוד חלמו בפלמ"ח על עצמאות צבאית. אך חלום זה נגמר [הפלמ"ח פורק בסוף אוקטובר 1948] והתחלתי להשתייך ליחידה גדולה [ש.מ.2] שעסקה בהאזנה. קבלנו מהם מורסיסטים ואנשים שלנו עברו הכשרה ביחידה.

חוליות ההאזנה של הפלמ"ח פעלו בתחילה באופן עצמאי תחת פיקודו של מרדכי בן-צור שכינה אותן "צפנת". המאגר שאיתר בחטיבות הפלמ"ח (כולל ביחידת הפרדות שבה אותר חוסני זאב) כלל עשרות אנשים ובהמשך הדרך נופו מספר רב של ערביסטים.

קיומו של הפלמ"ח כגוף לוחם מזהה פוליטית בתוך צה"ל עם מודיעין משלו ומטה נפרד היה נתון לוויכוח עז, כנגד השאיפה לממלכתיות ופירוק המסגרות הלוחמות שפעלו לפני קום המדינה ובכללן המחטרות אצ"ל ולח"י. הוויכוח הוכרע בהוראת שר הבטחון דוד בן גוריון לרמטכ"ל שהוציא פקודת לפירוק מטה הפלמ"ח ב-7 באוקטובר 1948, הוא פורק בפועל ב-9 בנובמבר 1948⁷ וחטיבותיו פעלו ישירות במסגרת מפקדות החזיתות של צה"ל והמטה הכללי.

לאחר פירוק הפלמ"ח חוליות ההאזנה עברו לאחריות ש.מ.2 במעמד של נספחות זמניות אל החטיבות דרך מפקדות החזיתות (המפקדות שהפכו לפיקוד צפון, מרכז, דרום), ועל החטיבות שאליהן סופחו הוטל לדאוג לצרכיהן⁸. מרדכי בן צור המשיך בתפקידו כמפקד החוליות, והשיוך לש.מ.2 הביא גם להדרכה בתקשורת צבאית, להעשרה מקצועית באלחוטני מורס, בטיפול בצפנים ולתגבור באלחוטנים דוברי אנגלית ששובצו בחוליות חטיבת הנגב להאזנה לליגיון הירדני⁹.

פריסת חוליות ההאזנה של הפלמ"ח ויוצאיהן

פעילות חוליות ההאזנה החלה לפי הידוע במבצע "דני" לכיבוש רמלה לוד אזור שדה התעופה לוד, אזור לטרון ועוד (19-9 ביולי 1948). המבצע היה המרכזי במבצעי קרבות "עשרת הימים", השתתפו בו חטיבות הפלמ"ח הראל ויפתח וכוחות נוספים. היה זה מבצע ראשון תחת מפקדה על-חטיבתית ("מטה דני") שהתבססה על מטה הפלמ"ח בפיקודו של יגאל אלון והקמ"ן זרובבל ארבל. ליד מטה

⁶ סא"ל מרדכי (מוטקה) בן-צור (בינצ'בסקי), סיפור חיי, עדות 30081 ארכיון המלמ(?), 9.11.1998.

⁷ זרובבל אוסטפלד, צבא נולד, משרד הבטחון, 1994 עמ' 729, 741.

⁸ מכתב מקצין מנהלה מטה חזית א' מר/7/5102 חטיבות ולמחוזות מ-19. ספטמבר 1948

⁹ סא"ל מרדכי (מוטקה) בן-צור (בינצ'בסקי), שם

המבצע פעלה חולית האזנה, שעם ש.מ.2 ביפו, תרמה למעקב אחר מהלכי התגובה של הליגיון, הבאת תגבורותיו וצירי תנועתן ואחר מצב הכוחות בשטח. ההאזנה לרשתות המבצעים ומינהלה של הליגיון ושל הבלתי סדירים לימדו רבות על התערערות המוראל ברמלה ולוד, התפוררות הבלתי סדירים, בעיות אספקה שלא הגיעה ודרישות לדלק מזון ומים שלא נענו – דבר שהביא להגברת הלחץ עליהם.

יכולתה המקצועית של ההאזנה לצבא סדיר בשלב זה היתה עדיין בחיתוליה, ויכולותיה לא דמו עדיין לאלו שהיו מאוחר יותר במבצעים בחזית הדרום, אך היא סיפקה ידיעות משמעותיות, אמינות ואוטנטיות במהלך המבצע כולו שהשפיעו על ניהולו¹⁰.

לאחר מבצע "דני" ביולי 1948 הוקם ברמלה שנכבשה במהלך המבצע בסיס שכונה "טרקדרו" שפעל ליד מפקדת חזית ג' (חזית המרכז) ששכנה במשטרת רמלה. החוליה שפעלה בו נקראה "חוליה ד'/חזית ג' של ש.מ.2". עם סיום המצור בירושלים חלק מהמשרתים ב"שפן" (יחידת ההאזנה לתקשורת אלחוט שפעלה בעיר במסגרת שרות הידיעות של ההגנה) עברו לחוליות ההאזנה שפעלו במרכז ובדרום ותגברו אותן.

בסיס זה שימש גם ליציאת חוליות האזנה קדמיות יותר כגון בית ג'וברין, ובהמשך המלחמה לאחר כיבוש באר שבע, ופתיחת בסיס "דרום" בתחנת הרכבת הישנה בעיר באוקטובר 1948 הוא נסגר.

יוצאי חוליות הפלמ"ח פעלו לצד מפקדת חזית הדרום ("חזית ד'") במשטרת קטרה ליד גדרה. את שלד מפקדת החזית היווה מטה הפלמ"ח בראשות יגאל אלון שהיה מפקד חזית ד' והקמ"ן זרובבל ארבל. החוליה שליד מפקדת החזית מנתה כ-15-10 חיילים, והאחראי עליה היה שאול שמאי יוצא חטיבת הראל ששרת קודם בבסיס ברמלה, בראשית דרכו כאיש סיגינט רב תהילה בתחום פענוח הצפנים. צוותים קדמיים של החוליה פעלו באתרים נוספים במסגרת הקרבות לכיבוש משטרת עיראק-סואידן (מצודת יואב) וסביב כיס פאלוג'ה שהתחוללו באוקטובר 1948 ואחר כך:

- באר טוביה - לכיסוי הקרבות לכיבוש משטרת עיראק-סואידן וכיס פאלוג'ה. שרתו בה אריה אליאס, שלמה שלם, חוסני זאב וצביה ניסים. החוליה נעזרה במקלטי רדיו ביתיים שנתפסו ברמלה שהוחלפו במקלטי הליקורפטר. מבאר טוביה חייליה צורפו לגדודים 52 ו-53 של חטיבת גבעתי בשני ניסיונות הנפל לכיבוש משטרת עיראק-סואידן והם גם דיווחו על פציעתו של מפקד עיראק-סואידן קודם לכיבוש המקום. אנשי החוליה השתתפו גם בסיוע לכיבוש מג'דל (אשקלון) ובית ג'וברין, ובהמשך היא הועברה לקיבוץ גת. בהעדרם אז של אמצעי איכון תרומה חשובה של החוליה היתה גם בזיהוי מיקום הדוברים.
- ג'וליס – החוליה פעלה במבנה של בית אריזה בפרדס ועסקה בהאזנה לכוח המצרי שכותר בכיס פאלוג'ה.
- בית גוברין בבנין המשטרה (או בבנין בבעלות ערבי עשיר על פי גירסה אחרת ויתכן בשניהם) – לאחר שהועברו מקבוץ גת. החוליה מנתה 10 חיילים והיתה צמודה אז למטה חטיבת אלכסנדרוני שעברה לגזרה זו.

שאול שמאי – מהפלמ"ח לצל"ש הרמטכ"ל על שבירת צפנים

בבסיס ברמלה ("טרקדרו") ובחוליות אלו נעשה גם פענוח צפנים של מברקי האויב בשטח באמצעות יכולות מקומיות. כאן החל לראשונה להתבלט שאול שמאי שהוזכר לעיל. שמאי נמנה על גרעין צעירים עולי עיראק שכלל גם את יהודית בכור שהיה שותף להקמת קיבוץ חומה ומגדל בארי בנגב המערבי ב-1946. חלק מאנשי הגרעין התגייסו בתחילת 1948 לפלמ"ח, שאול שמאי עצמו עבר קורס

¹⁰ יואב גלבר, ניצני החבצלת, כרך א', עמ' 490, משרד הבטחון, 2000

מ"כים, שרת בחטיבת הראל, ושם אותר עם אחרים ע"י מרדכי בן-צור. לאחר פטירתו ב-1972 בהיותו בן 47 בלבד הוענק לו באותה שנה ציון לשבח יוצא דופן מהרמטכ"ל על מפעל חייו¹¹.

הקמת בסיס "דרום" של 8200 על יוצאי חוליות ההאזנה של הפלמ"ח
יומיים לאחר כיבוש באר שבע ב-21 באוקטובר 1948, באישור מח"ט חטיבת הנגב נחום שריג, הוחל בהקמת בסיס האזנה קדמי בתחנת הרכבת התורכית בעיר בפיקודו של מרדכי בן צור. בן צור אייש את המקום בחיילי החוליות שפעלו בצמוד לחטיבות הפלמ"ח שעליהן המשיך לפקד במסגרת ש.מ.2. הבסיס שהפך בהמשך לבסיס "דרום" של ש.מ.2, השתלב, כמתואר בהמשך, במבצעי צה"ל הגדולים בנגב (יואב, חורב ועובדה) והוא שמש גם כבסיס היציאה אליהם של חוליות ההאזנה ובסיוע ישיר למבצעים

קיומו מונצח כיום באתר תחנת הרכבת התורכית בבאר שבע כ"מתחם הקטר 70414".

חוליות ההאזנה במבצעי סיום המלחמה

מבצע יואב וכיס פאלוג'ה

ההפוגה השנייה הותירה את הנגב מנותק ממרכז הארץ ועם חשש ממאמצים בריטיים להעבירו לעבר הירדן. ניסיונות להסדרת העברת שיירות לישובים הנצורים עם המצרים לא צלחו, ומטרת המבצע היתה לפרוץ את המצור בכוח. במבצע שנערך ב-15 עד 22 באוקטובר השתתפו חטיבות יפתח וגבעתי, חלק מחטיבת הנגב, גדודים מחטיבה 8 וכוחות נוספים במסגרת חזית ד' בפיקוד יגאל אלון. דלילות הקשר הקווי באזור הדרום וההכרח בשימוש נרחב בקשר אלחוטי ע"י הכוחות המצרים באזור הדרום הביאו לכך שההאזנה היתה מקור הידיעות העיקרי במבצע.

קודם למבצע, חולית ההאזנה שסופחה לחטיבת יפתח הופעלה לראשונה לסיוע טקטי ע"י רחבעם זאבי, שהיה קמ"ן החטיבה בתחילת אוקטובר בקרבות ח'רבת מחאז. רשתות מצריות בדרג בכיר שאותרו וזוחות שעברו בהם חשפו את מצבת הכוחות המצרים ומיקום יחידות ומפקדות. הכיסוי בש.מ.2 ביפו ובחוליות ההאזנה של מפקדת החזית והחטיבות הניב ידיעות ערכיות רבות ובכללן קריאות לסיוע ותגבור, נסיגת כוחות ומידע שוטף רב.

המבצע הותיר כוח מצרי נצור בסדר גודל של חטיבה בכיס פאלוג'ה (אזור צומת פלוגות ליד קרית גת של היום) שנחלץ רק לאחר הסכם שביתת הנשק עם מצרים. תקשורת האלחוט של הכוחות הנצורים בכיס, ושל מפקדם קולונל סייד טהא, עם מפקדותיהם כוסתה באופן שוטף על ידי חוליות חזית ד' והיא תרמה רבות למעקב ושיבוש ניסיונות חילוץ הכוח הנצור והעברת אספקה אליו.

מבצע חורב

המבצע החל בליל 22-23 בדצמבר 1948 במטרה לזרז את מצרים לסיים את המלחמה. הוא היה המבצע המורכב ביותר במלחמה, וצה"ל פעל בו בכיוון מרכז הנגב וצפון סיני – מעבר לגבולות ארץ ישראל המנדטורית במאמץ רב זרועי.

כמו במבצע יואב ההאזנה במבצע זה היתה גורם האיסוף המרכזי לקראת המבצע ובמהלכו¹². הופעלה האזנה טקטית נרחבת בדרגי החזית והחטיבות על ידי החוליות ההאזנה למתן ידיעות טקטיות ומיידיות לכוחות. מערך ההאזנה הטקטית כלל ארבעה צוותים שפעלו בבסיס "דרום" בתחנת הרכבת התורכית בסמיכות למפקדת חזית ד' בבאר שבע וארבע חוליות נוספות שסופחו לחטיבות:

¹¹ רון פונדק, **איש הצפנים**, הארץ, 8 בינואר 1993.

¹² הפירוט מבוסס על: יואב גלבר, **ניצני החבצלת**, כרך ב', הוצאת משרד הבטחון, 2000 עמ' 795-793.

- חטיבת הנגב /חטיבת הראל – החוליה התמקמה ברביבים, ומשם סייעה לחטיבה בקרבות ביר עסלוג'. לאחר מכן התקדמה עם החטיבה עד אבו עגילה ולאחר שהמצרים נסוגו האזינה לרשת המבצעים הכללית שרוכזה באל עריש. חטיבת הראל החליפה את חטיבת הנגב בתחילת ינואר 1949, והחוליה סופחה אליה וסייעה לה בציר ההתקדמות עוג'ה-רפיח ובקרבות בצומת רפיח.
- חטיבת גולני – החטיבה פעלה בגזרת עזה וחאן יונס והחוליה פעלה ממפקדת החטיבה.
- חטיבת אלכסנדרוני - חוליה נייחת פעלה מול הכוחות בכיס פלוג'ה סייעה בתכנון המתקפה על הכיס וסיפקה מודיעין מלווה במהלכה.
- חטיבה 8 - החוליה פוצלה בין מפקדת החטיבה לגדוד 89 ונפגעה עקב כך.

האזנה טקטית התקיימה גם בדרג הגדודים – מחלקת הסיירים של גדוד 9 מחטיבת הנגב התחברה לקו טלפון מצרי שחיבר את קמפ-א-שרף עם עוג'ה, ובשלב השני לקו בין קצימה ואבו עגילה לאל עריש. בתחילת ינואר 1949, לקראת ההתקפה על משלטי רפיח נעשה חיבור לקו בין רפיח למפקדה הכללית באל עריש.

מבצע עובדה

מבצע עובדה שהיה במבצע האחרון במלחמה החל ב- 5 במרץ 1949 במטרה להבטיח את ההשתלטות על הנגב שהיה בתחום המדינה היהודית בתכנית החלוקה, ולמנוע את תפיסתו על ידי הירדנים המצרים או הבריטים. המבצע התנהל בפיקוד מפקדת חזית ד' ומפקדה יגאל אלון. שתי חוליות האזנה השתתפו במבצע בצמוד לשתי החטיבות שהשתתפו בו:

- א. חטיבת הנגב (חטיבה 12) – אנשי החוליה הוטסו עם כוחות מהחטיבה מבאר שבע למינחת "שדה אברהם" (באזור עובדה כ-50 ק"מ מאילת) שם היה מטה קדמי של מפקדת החזית. הצוות שהיה במטה החזית במקום מספר ימים אך לא היתה לו כבר כמעט תעסוקה.
- ב. חטיבת גולני (חטיבה 1) – החוליה נעה לאורך הערבה בצמוד לחטיבה ותרמה רבות לאבטחת תנועתה עד ההגעה לאילת. אנשיה זכו למכתב הערכה ממנהל ש.מ.2 סרן (דאז) מרדכי ורצמן שבו העביר להם את הערכת מח"ט גולני (נחום גולן), את הערכת ר/מחלקת המודיעין ואת הערכתו על תרומתם להצלחת המבצע.

הידיעה החשובה ביותר נקלטה ב-9 במרץ 1949 ע"י ש.מ.2 (לא ברור אם מבסיס היחידה ביפו או במחלקה שליוותה את חט' גולני) ובה הנחייה לכוח הירדני לסגת ממשטרת אום רשרש לעקבה. מפקד החזית יגאל אלון עידכן במברק את שני המח"טים כי לפי ש.מ.2 האויב יפנה את כוחותיו מתחומי ישראל ויעבירם לעקבה ושינה את התוכנית המבצעית בהתאם. מטוס סיור אימת את הידיעה למחרת בבוקר, וכוחות גולני וחטיבת הנגב שהגיעו לאום רשרש מצאו את המקום נטוש.

הערכתו של יגאל אלון הובעה עוד קודם, בכנס חיילי ש.מ.2 של חזית ד' שהתקיים בשלהי דצמבר 1948 בבסיס בתחנת הרכבת בבאר שבע, נאמר על ידיו בין היתר: "אתם לא יודעים כמה גדודים חסכתם לנו על ידי אי הצבתם במקום שלא היו דרושים שם".

סיכום

הצורך בהאזנה טקטית צמודה לכוחות הלוחמים בשטח היתה מוכרת עם תחילת מלחמת העצמאות. עם זאת, מימושה המעשי נעשה בפלמ"ח ביוזמתם של זרובבל ארבל, קמ"ן חטיבת הראל ועוזרו מרדכי (מוטקה) בן צור. להקמת חוליות ההאזנה בשלוש חטיבות הפלמ"ח אותרו לוחמי פלמ"ח דוברי ערבית שהיוו את התשתית לחוליות אלו. משך פעולת החוליות במסגרת הפלמ"ח היה קצר. הפלמ"ח פורק אך הן המשיכו לפעול בחזית ג' לאחר מבצע "דני" (כיבוש רמלה-לוד) ובעיקר בחזית ד' במבצעי

סיום המלחמה בנגב, לתוך סיני ולכיבוש הערבה ואילת (מבצעי יואב, חורב ועובדה) – חזיתות ששלד הפיקוד בהן והכוחות העיקריים היו יוצאי הפלמ"ח.

לאחר פירוק הפלמ"ח החוליות היו כפופות לש.מ.2, יחידת ההאזנה המרכזית שממנה צמחה יחידה 8200 של ימינו. יוצאי החוליות נקלטו ביחידה בראשיתה, ולאחר סיום המלחמה יוצאיהן שרתו בבסיס "דרום" של היחידה בבאר שבע ואחרים עברו למפקדת היחידה ביפו.

חוליות ההאזנה שהוקמו בפלמ"ח כאמצעי איסוף ישיר לכל אחת מחטיבותיו מהוות מורשת לעשורים הבאים.

כתב וערך: יוסי דגן מרץ 2021

daganyo@gmail.com